

Lena Aarekol

Roald Amundsen – den husmoderlige polarhelten

14. desember 1911 ble Sydpolen erobret! Da Roald Amundsen og hans mannskap på fire nådde klodens sydligste punkt som de aller første, var det en verdensbegivenhet.

Nordmenns beundring for vågemot, styrke og overlevelsessevne gjorde denne ekspedisjonen til en nasjonal stolthet, og den ble viktig for norsk identitetsbygging (Fulsås 2004, 222). Etter at Fridtjof Nansen hadde krysset Grønland i 1888, ble Norge ansett som en polarnasjon, og siden da har fortellinger om ulike ekspedisjoner, vitenskap, næringsvirksomhet og politiske begivenheter dominert norsk polarhistorie. Denne historien har i stor grad vært preget av å være skrevet om, for og av menn. I polarutstillinger ved norske museer gjenspeiles dette ved at spektakulære ekspedisjoner og mannlige helter har fått stor plass.

Etter inspirasjon fra kjønnsforsker Wera Grahn's bok *Genuskonstruksjoner och museer* (2007) og hennes understrekning av at «også menns historie må bekjønnes» (ibid., 22) vil jeg undersøke hvordan utstillinger om Roald Amundsens sydpolsekspedisjon presenteres i norske polarmuseer. Hvilke fortellinger er det som kommuniseres om ekspedisjonen i utstillingene? Hva kan vi finne ut ved å se nærmere på kjønn i en allerede godt etablert fortelling som Amundsens sydpolsekspedisjon? Hva formidles om menn og maskulinitet? Kan det hende at det ikke bare var Amundsens vågemot, styrke og overlevelsessevne som var nøkkelen til suksessen? Hadde for eksempel husmoderlige evner betydning?

Alfahann eller husmoderlig?

Roald Amundsens person og historie fasinere og engasjerer fortsatt. I en kronikk i Morgenbladet omtaler medievitner Espen Ytreberg Amundsen som «alfahannen» som har fått ham til å reflektere over menn og makt og tenke på «menn med makt rundt [ham] i dag, og i siste instans på [seg] selv, hva menn gjør i verden og hva det koster, for andre og for oss» (Ytreberg 2016a). Anledningen var at han nettopp hadde gitt ut en roman om Amundsen der han hadde brukt fiksjonen for å undersøke verden og for å utvide sin tidligere forskning om sydpolsekspedisjonen som mediebegivenhet (Ytreberg 2016a og b). I 2016 satte Bayerischer Statsoper i München opp operaen «South Pole», noe som fikk forfatter Solveig Aareskjold til å skrive en kronikk om sydpolsekspedisjonen i *Klassekampen* (2016). Det at Amundsen ikke har vært et nasjonalt ikon i Tyskland, kunne ifølge Aareskjold gi rom for nye tolkninger, og hun var opptatt av at Amundsens praktiske ferdigheter hadde betydning. Hun kalte kappløpet mot Sydpolen et «symesterskap» fordi den norske ekspedisjonen brukte så mye tid på håndarbeid, og hun mente at det var påfallende at «den norske tradisjonen har vore så lite open for den husmoderlege sida ved Roald Amundsen. Sjøøl var han aldri i tvil om at det var

der suksessen lå» (ibid.). Argumentasjonen i de to kronikkene får meg til å stille spørsmålet: Hvem var Amundsen? Hvorfor blir han oppfattet som en *alfahann* og ikke som husmoderlig?

Alfa er navnet på den første bokstaven i alfabetet og brukes til å benevne den første av flere varianter. Betegnelsen *alfahann*, *alfahunn* eller *alfaindivid* refererer til et individ som anses å være på toppen av et hierarki, og som har en dominerende posisjon eller en lederrolle, ofte med referanse til maktstrukturer i en ulveflokk. Tanken om at det eksisterer *alfaindivider* eller *alfapar*, har sin opprinnelse i adferdsbiologiske studier av ulveflokker i fangenskap (Schenkel 1947). Imidlertid har seinere studier av ville ulveflokker ført til ny forståelse av maktposisjoner. Istedenfor å identifisere et hierarki med et *alfaindivid* på toppen er biologene mer opptatt av å forstå familiestrukturer og hvordan ulike individer tar ansvar i ulike sammenhenger (Mech 1999 og 2008). Men på tross av disse funnene impliserer den allmenne forståelsen av termen *alfahann* fortsatt at det eksisterer en rigid, maktbasert dominans. Det er nok også det Ytreberg referer til i sin kronikk der han omtaler Amundsen som en *alfahann*.

Begrepet *husmoderlig* knyttes til begrepet *husmor* som blir brukt om en rolle som kan romme skiftende innhold (Klepp 2017). Husmoras rolle har vært knyttet til en kjønnert arbeidsdeling, der kvinner og menn har gjort forskjellig arbeid. Men arbeidsdelingen har også vært preget av fleksibilitet med mulighet for å krysse kjønns grensene når det var nødvendig (Thorsen 1993). Kvinnearbeidet har vært omfattende og har inkludert hus- og omsorgsarbeid med ansvar for mat, klær, renhold, barn, gamle og syke og fjøsstell, men også forvaltning av ressurser og administrasjon (Avdem og Melby 1985, 6–7, 11–12). Tida fra slutten av 1800-tallet og helt frem til 1960-årene har blitt regnet som husmorperioden i norsk historie. Kvinners viktige stilling som husmødre ble for eksempel et viktig argument i stemmerettskampen frem mot kvinners stemmerett (Danielsen 2002, 53; Danielsen 2015, 122; Klepp 2017). Med fremveksten av industrisamfunnet ble arbeidsplassen og husholdet adskilt, og rollen som husmor, med husarbeid og omsorg for barn, ble sterkere knyttet til hjemmet. Husmorifiseringen av det norske samfunnet tiltok fremover mot 1950-årene (også regnet som husmoras gullalder) og førte til en enda skarpere arbeidsdeling mellom kjønnene og til at kvinneandelen av den yrkesaktive befolkningen sank (Melby 1999, 234–235). I 1960 hadde andelen voksne kvinner registrert som heltidshusmødre steget til over 55 prosent, og verken før eller seinere har yrkesdeltakelsen vært så lav blant kvinner (Avdem 2001, 18; Hagemann 2010). Dagens, ofte negative, forståelse av husmorrollen og husmoderlighet er fortsatt preget av etterkrigstidas trend der kvinner skulle tilbake til kjøkkenbenken og mannen ble tillagt

forsørgerrollen. Men begrepet *husmor* har en lengre historie og var innarbeidet og i bruk i Amundsens samtid. Allerede på slutten av 1800-tallet ble *husmor* brukt om gifte kvinner som hadde ansvar for husholdningen i eget hjem. Det gjaldt særlig kvinner i middelklassen, som ofte hadde ansatt egen hushjelp (Danielsen 2015).¹ Det medførte at en husmor på begynnelsen av 1900-tallet ikke nødvendigvis utførte alt arbeidet som var tillagt husmorrollen, men at hun moderlig tok et ansvar for at alt ble gjort. Med en slik definisjon kan rollen som ekspedisjonsleder også forstås som en husmorrolle, der husmora har et moderlig ansvar for den omfattende logistikken som følger med, og husholdet underveis.

En husmors oppgaver handlet ikke bare om å få unna husarbeidet og ta omsorg for dem rundt seg, men også om å utøve makt: Husmora hadde det logistiske ansvaret for matstell, rengjøring, hvilket arbeid som skulle utføres i en husholdning, og hvordan. At ansvaret for å planlegge husarbeidet innebærer en form for makt ved at husmora definerer hva som skal gjøres, og har styring og kontroll, påpekes i nyere likestillingsforskning (Døving 2001, 151–152; Smeby og Brandth 2013, 330, 341). Gjennomgangen av begrepene *alfahann* og *husmoderlighet* viste at dette er kulturelle konstruksjoner med et skiftende innhold, og at de ikke nødvendigvis er motsetninger. En husmor kan ha *alfahann*egenskaper og omvendt. Spenningsforholdet mellom Amundsen som *alfahann* og *husmoderlig* blir dermed utgangspunktet for min analyse av hvordan kjønn fremtrer i polarhistoriske utstillinger, og hvordan historien kjønnnes innenfor et maskulint felt.

Roald Amundsen og sydpolsekspedisjonen i polarhistoriske museer

Fortellingen om Amundsen og erobringen av Sydpolen har fått plass i de faste basisutstillingene i tre norske museer: Polarmuseet, Tromsø Museum – Universitetsmuseet, Frammuseet på Bygdøy og Skimuseet i Holmenkollen. Ved Polarmuseet og Frammuseet har ikke bare historien om Amundsen en sentral plass i utstillingene, men Amundsens historie utgjør en del av begrunnelsen for å etablere museene. I Tromsø ble Polarmuseet åpnet 18. juni 1978, på dagen 50 år etter at Amundsen tok av fra byen med flybåten «Latham» for å lete etter den bortkomne ekspedisjonen til Umberto Nobile. Flyet forsvant, og Amundsen ble aldri funnet. I Oslo var det polarskuta «Fram», som Amundsen fikk låne av Fridtjof Nansen til sydpolsekspedisjonen, som var årsaken til at Frammuseet ble åpnet i mai 1936 (Houltz 2013). Skimuseet i Holmenkollen ble åpnet i 1926 for å formidle skienes historie, og de norske

¹ Dette var en periode da utvikling av ekspertise innen matstell, renslighet og hushold kom i søkelyset gjennom opprettelsen av fagskoler i husstell, seinere kalt husmorskoler, fra 1865 (<https://snl.no/husstell/utdanning>).

polarekspedisjonenes bruk av ski har fått en viktig plass . De tre museene er ulike størrelser på flere vis, men har det til felles at de formidler norsk polar kulturarv til et bredt nasjonalt og internasjonalt publikum.

Utstillingene om Amundsen og ekspedisjonen til Sydpolen kan alle tre karakteriseres som tradisjonelle museumsutstillinger. De er bygd opp av kjente elementer som tekst, fotografier, filmer, gjenstander, digitale medier, lys og lyd. Publikum må i tillegg bevege seg fysisk innenfor avgrensede rom for å få med seg detaljene og helheten. En analyse av et slikt sammensatt innhold er metodisk komplisert fordi enhver deskriptiv gjengivelse vil medføre en reduksjon og fortolket versjon av utstillingsopplevelsen. Én metode for å analysere kulturhistoriske utstillinger er beskrevet som «å lese utstillinger» for å undersøke hvordan de gjennom de ulike komponentene skaper mening som kulturelle konstruksjoner (Lien og Nielssen 2016, 20). Jeg har besøkt de tre omtalte utstillingene og «lest» alle tekster, bildetekster, fotografier og filmer som er tilgjengelige for publikum i utstillingene. Lesningen utgjør ikke en uttømmende analyse, men målet har vært å skildre hvilke fortellinger utstillingene formidler om Amundsen og sydpolsekspedisjonen, og hvordan kjønn kommer til uttrykk.

I samtaler med direktørene² ved de respektive museene ble det åpenbart at perspektiver og refleksjoner omkring kjønn ikke har vært et tema eller i fokus under planleggingen eller produksjonen av utstillingene om Amundsens sydpolsekspedisjon. Men utstillingene kan likevel si noe om kjønn, selv om det ikke var tilsiktet. Hva skjer for eksempel når man ser nærmere på disse utstillingene fra et kjønnsperspektiv? Det er relevant å spørre hvordan kjønn struktureres i utstillingsfortellingene – hvordan fremstilles det mannlige versus det kvinnelige? (Hirdmann 1988) Ved å undersøke hvordan menn presenteres tekstlig, visuelt og materielt, vil jeg analysere hvordan museumsfortellinger kjønnnes (Grahn 2007, 15). Bidrar fremstillingen av Amundsen til å røske opp i etablerte kjønnete stereotypier i norsk polarhistorie, der kvinner og det kvinnelige er fraværende, eller til å konservere slike stereotypier?

² Direktør ved Skimuseet Birgitte Espeland 30.9.2016, direktør ved Frammuseet Geir Kløver 30.9.2016 og direktør ved Polarmuseet, Tromsø Museum - Universitetsmuseet Marit Anne Hauan, 25.9.2016.

Polarmuseet

På Polarmuseet tar utstillingen om Amundsen opp nærmere én fjerdedel av utstillingsarealet, og hans biografi utgjør et viktig element i museets fortelling om polarekspedisjoner.³

Utstillingen, som ble lagd i midten av 1980-årene, består hovedsakelig av tekst, fotografi, lyd og gjenstander. Teksten har overskriften «'Fram' og Sydpolen 1910–1912» og er kort og faktaorientert. Det gis et kronologisk resyme av ekspedisjonens hendelsesforløp, som starter med Amundsens plan om å bli den første på Nordpolen. Men siden amerikaneren Robert Peary hevdet at han hadde nådd Nordpolen i 1909, besluttet Amundsen at ekspedisjonen skulle ta omveien om Sydpolen. Videre beskrives seilasen med «Fram» fra Norge til Antarktis, etableringen av overvintringsleiren Framheim på iskanten og sledeekspedisjonen til sydpolpunktet. Sledeekspedisjonen var nøye planlagt med utlegging av depoter på forhånd, og dette systematiske arbeidet ga resultater: «Den 14. desember 1911 nådde 5 mann Sydpolen med hundespann». Den samtidige engelske ekspedisjonen til Sydpolen under ledelse av Robert Falcon Scott blir omtalt som konkurrerende, og det går frem at den endte i en tragedie. Utvalget av fotografier er knyttet tett opp til tekstene med motiver fra overfarten med «Fram», overvintringen og sledeekspedisjonen, og de fungerer både som illustrasjoner og som en bildefortelling.

I utstillingen er gjenstander fra ulike Amundsen-ekspedisjoner satt sammen i store glassmontre med korte tekster som fremhever autentisitet, for eksempel om hvem som har eid tingene, og hvilken ekspedisjon de har vært på (Aarekol 2012, 101–103). Det innebærer at ingen av gjenstandene er forstått som uvesentlige, og svært ulike størrelser som ski, kompass, kart, barbersaker, trådsneller, kaffeserviett med blomstertrykk, ytterklær, ullundertøy, servise, fyrstikkesker og medaljer har fått plass. Her vises gjenstandene frem uten at de brukes aktivt i en spesifikk setting, de inngår nærmest som illustrasjoner og bidrar til å skape en polar ekspedisjonskontekst og atmosfære.

Skimuseet

På Skimuseet er utstillingen om Amundsens ekspedisjon til Sydpolen plassert i en glassmonter som publikum møter med en gang de kommer inn. Utstillingen er satt opp i begynnelsen av 1990-årene og har et minimalistisk uttrykk sammenlignet med Polarmuseets

³ I tillegg til den faste utstillingen viser Polarmuseet utstillingen «SNOWHOW. Polarheltenes læremestre: inuitter, samer og ishavsfolk» (2011). Denne utstillingen er ikke rettet mot enkelte ekspedisjoner, men mot den kunnskapen, «snowhow», som norske polarekspedisjoner tok i bruk, og som ble viktig for å lykkes. Utstillingen er ikke tatt med i denne analysen siden den ikke er spesielt rettet mot Amundsen eller sydpolekspedisjonen.

sydpolsutstilling. Dette er også den eneste av Amundsens ekspedisjoner som har fått plass på Skimuseet, trolig fordi bruken av ski på sledeturen mot sydpolpunktet har blitt tillagt stor betydning.

Inne i glassmonteren er det plassert en bølgete hvit formasjon som skal forestille is. Oppå isen er det plassert en modell av sydpolsteltet med det norske flagget, og sammen med et transparent fotografi av mennene foran teltet gjenskapes det ikoniske sydpolsfotografiet (Lund og Berg 2011, 266–9; Aarekol 2014, 158–159). Gjenstander er plassert i monteringen uten forklarende tekst: en utstoppet hund, slede, pisk, fire par ski, skistaver, anorakker, skisko, votter, primus, kjeler, loggbok, strikkede sokker, seletøy til hund, snøbriller, lue, hermetikkbokser, kopp, fotografiapparat og en enkel modellbåt. Selv uten tekst er det åpenbart at dette er autentiske gjenstander som har en tilknytning til ekspedisjonen.

Utstillingens hovedtekst er plassert på glassmonterens vegg og tar for seg sledeturen til sydpolpunktet fra Framheim. I teksten står det at Amundsens ekspedisjon var den første til Sydpolen, at de gikk 3000 kilometer på ski og brukte sleder trukket av hunder. Her fortelles det også at Scotts konkurrerende ekspedisjon kom frem fire uker seinere, men at alle mennene døde på hjemturen.

De øvrige tekstene i utstillingen er satt inn i en perm. Permen er plassert på en pidestall og gir publikum mulighet til å fordype seg i stoffet. Her forklares suksessen med mennenes gode skiferdigheter, de grundige forberedelsene og utleggingen av lett gjenfinnbare depoter under overvintringen. Engelskmennenes ekspedisjon blir brukt som en kontrast til den norske og omtales med formuleringer om nederlag, bruken av ponnier som ikke tålte kulde, depoter de ikke klarte å finne igjen, og forberedelser som var preget av improvisasjon, ubeslutsomhet og uvirksomhet.

Frammuseet

I forbindelse med Nansen-Amundsen-jubileet i 2011 ble Frammuseet renoveret og utstillingene ble totalt ombygd. Av de tre museene er det Frammuseet som tilbyr den mest omfattende og grundige gjennomgangen av ekspedisjonen til Sydpolen. Utenom hovedattraksjonen – polarskuta «Fram», hvor publikum også kan gå ombord – er utstillingen kronologisk oppbygd og forteller om selve hendelsesforløpet og kappløpet med den engelske ekspedisjonen. Med detaljerte tekster, fotografier med bildetekster, tegninger, modeller og gjenstander vektlegger

utstillingen særlig forberedelsene frem mot sledeekspedisjonen til sydpolpunktet der hundene omtales som «det viktigste i Amundsens uovertrufne plan for å nå Sydpolen».

Produksjon og modifiseringer av utstyr på Framheim er visualisert med moderne rekonstruksjoner i nyproduserte filmer og fungerer nærmest som tablåer med levende bilder. Disse filmene er plassert ved siden av originale fotografier av situasjonene de skal illustrere, og fungerer dermed som kikkhull til verkstedene. Filmene viser for eksempel hvordan mannskapet sydde tøyposer til pakking av proviant og hvordan de badet i et spesialkonstruert dampbad. En kjøkkenbenk med ulike kjøkkenredskaper er knyttet til en tekst om kokken Adolf Lindstrøm, hans gode humør og den smakfulle maten han lagde underveis i ekspedisjonen. Også i denne utstillingen er gjenstandene knyttet til personer og konkrete hendelser: en spiseskje Amundsen hadde med til Sydpolen og tilbake, symaskinen Oscar Wisting brukte til å sy telt, anorakker og soveposetrek, verktøy fra snekkerverkstedet, ski, sleder og flagg. Det fortelles også at Hjalmar Johansen fikk i oppdrag å pakke om 50 000 kjeks på en plassbesparende måte til sledeekspedisjonen. Historien illustreres med en monter hvor en Sætre-kjeks er satt inn i en gullbelagt ramme med en håndskrevet bevitnelse fra Amundsen om at kjeksene hadde vært på Sydpolen 14. desember 1911. Kappløpet mellom Amundsen og Scott er fremstilt som en flere meter lang tidslinje hvor fremdrift og viktige milepæler er plottet inn. Tidslinjen utgjør en visuell og tekstlig sammenligning av ekspedisjonene, der den førstnevnte ender i suksess og sistnevnte i total fiasko.

Suksessfortelling

Min gjengivelse av utstillingene utelater åpenbart mange detaljer, men gir likevel et innblikk i hvilke fortellinger museene kommuniserer om Amundsens sydpolekspedisjon. På tross av ulikheter i størrelse, design og teknologi skiller utstillingene seg ikke nevneverdig fra hverandre. Den tradisjonelle fortellerformen med pragmatiske tekster, fotografier og gjenstander er det bærende elementet i alle utstillingene, og budskapet som kommuniseres, er tilnærmet likt. Det formidles at Amundsen og sydpolekspedisjonen spilte en viktig rolle i Norges erobring av en av de siste hvite flekkene på verdenskartet. Amundsens gode planlegging, strategiske evner, bruk av hunder, sleder og ski fremheves som nøkkelfaktorer for at målet ble nådd. I sammenligningen av den norske og den britiske ekspedisjonen fremstår Scott og hans tragedie som «den nyttige taperen» i fortellingen, og det bidrar til å forsterke Amundsens suksess ytterligere. En slik kontrastering var imidlertid utenkelig i

media i ekspedisjonenes samtid, da den engelske ekspedisjonen var savnet og deltakerne seinere ble funnet omkommet (Alnæs og Simonsen 2016).

Selv om perspektiver på kjønn eller maskulinitet ikke var formulert eller tilsiktet i planleggingen av utstillingene, kommuniserer de likevel en forståelse av menn, maskulinitet og polarhelter. Fremstillingene av sydpolsekspedisjonen kan karakteriseres som en strømlinjet fortelling hvor Amundsen er tildelt rollen som den ubestridte alfahannen. Her er det ikke plass til sidefortellinger, motsetninger eller konflikter. Fortellingene er i tråd med den skandinaviske polartradisjonenes forståelse av maskulinitet koblet til beherskelse av naturen gjennom tradisjonelle verdier og kunnskap (Hauan 2007, 10; Drivenes 2007, 76–78; Knutsen 2007, 87–96). For å lykkes i polarområdene var idealet «å forene kyndighet, kunnskap, nitidig planlegging med vilje, mot og snarrådighet» (Drivenes 2007, 76). Fremheving av denne typen egenskaper er ikke særegen for utstillinger om Amundsen, men kan karakteriseres som helt vanlige fremstillinger av polarhelter og polarhistorien (Houltz 2013). Slike karakteristikker utgjør nærmest en definisjon av polar maskulinitet, som museene ser ut til å holde fast ved.

I utstillingene om Amundsens sydpolsekspedisjon er det et fravær av kvinner fordi ingen kvinner var med. Mennene måtte utføre alle oppgaver – også dem som ble regnet som tradisjonelt kvinnearbeid. Fremvisning av kjøkkenet, kjøkkenredskaper og servietter gir for eksempel et innblikk i matstelletts rolle i ekspedisjonslivet. På den måten henter gjenstandene om at andre faktorer enn skiferdigheter og depoter hadde betydning. Disse hintene gir rom for å utvide fortellingen om Amundsen og sydpolsekspedisjonen ved å inkludere de husmoderlige aspektene ved ekspedisjonslivet. Spørsmålet mitt blir da hvordan Amundsen selv så på de mer husmoderlige ekspedisjonsoppgavene. For å undersøke dette aspektet har jeg lest Amundsens egen ekspedisjonsberetning om turen til Sydpolen. Kan hans tekster bidra til å utdype museenes fortelling og perspektiver på kjønn og maskulinitet?

Roald Amundsens egen fortelling om sydpolsekspedisjonen

I 1912 ga Amundsen ut tobindsverket *Sydpolen. Den norske sydpolsferd med Fram i 1910–1912* basert på dagbøkene han skrev underveis i ekspedisjonen. I denne sammenhengen er det relevant å bruke det publiserte verket som kilde og ikke dagbøkene fordi verket representerte Amundsens offisielle historie og var ment for et større publikum. Dagbøkene ble først allment tilgjengelige da Frammuseet skrev av og publiserte dem i 2010. Utgivelsen av tobindsverket i 1912 var et ledd i formidlingen av ekspedisjonen og skulle også bidra til å generere inntekter

og reklamere for sponsorene som hadde bidratt. Bøkene var åpenbart en redigert versjon av ekspedisjonen, hvor for eksempel godt kjente friksjoner mannskapet imellom og personkonflikter var utelatt (Wærp 2011, 100). Bøkene er likevel en inngang til hvordan Amundsen ville at han selv og sydpolsekspedisjonen skulle fremstå.

Min lesning av tobindsverket *Sydpolen* kan karakteriseres som en tendensiøs, kjønnert lesning med et husmorblikk, inspirert av Solveig Aareskjolds etterlysning av et sterkere fokus på den husmoderlige siden ved Amundsen. Målet med gjennomgangen av bøkene er å identifisere elementer i fortellingen som kan utdype husmorkunnskapens betydning for en polarekspedisjon. Hva skriver for eksempel Amundsen om kvinnearbeid og husmoderlige oppgaver som å ta seg av mat, klær, hygiene, trivsel og omsorg?

Amundsen var opptatt av god og næringsrik mat i ekspedisjonshverdagen og mente at kvaliteten på hermetiseringsprosessen var av stor betydning for resultatet (Amundsen 1912, I, 150). I forkant av ekspedisjonen hadde han også satt i gang et utviklingsarbeid for å forbedre pemmikanen (en blanding av tørket malt kjøtt, fett, grønnsaker og havregryn), og han var opptatt av både næring og smak: «En kraftigere og mere nærende kost, en bedre og mere velsmakende ret kan ikke opdrives» (I: 151). Fokuset på ernæring var delvis forårsaket av frykten for å utvikle skjorbuk hos mennesker og hunder, selv om det fortsatt ikke var vitenskapelig bevist at det var en mangelsykdom. Men Amundsen visste også at mat var viktig for trivselen. Gjennom måten matstellet blir håndtert på, kan en husmor vise omsorg for familien og nasjonen, i dette tilfellet mannskapet og ekspedisjonen (Danielsen 2002, 56). Amundsen var opptatt av å gi et innblikk i dagliglivets rutiner og matstell. Under overfarten med «Fram» ble det for eksempel hver dag klokka åtte servert frokost «bestaaende av 'hot cakes' (en amerikansk ret) med marmelade eller syltetøi, ost, ferskt brød samt kaffe eller kakao» (Amundsen 1912, I, 260). Fremme på isbarrieren jaktet de sel, og selkjøtt ble en vesentlig del av kosten for mannskapet og hundene under overvintringen. Amundsen sørget for at det ble servert riktig og nok mat, og så dermed til at «sundhetstilstanden» var utmerket underveis (I, 131, 260). Ekspedisjonen var også velutstyrt med alkohol, men forbruket var strengt regulert til kun to dager i uken, onsdag og lørdag, men med ekstraservert på festdager. I tillegg var forrådet av sigarer, bonbons, drops, ost, kjeks, sjokolade, sukker og kaffe rikelig (I, 167).

På tross av dårlig økonomi besluttet Amundsen å utstyre mannskapet med ekspedisjonsbekledning. Han innså at det ville ha vært rimeligere å la mannskapet ordne klær selv, men forklarer: «[D]erved hadde jeg gaat glip av anledningen til selv at kontrollere beklædningsgjenstandenes kvalitet i den grad som jeg ønsket» (I, 158). Ved å ta kontroll over mannskapets utrustning – han bestemte hvordan mennene skulle kle seg både når det gjaldt funksjon og estetikk – benyttet han en form som husmorteknikk som ga ham makt. Han anskaffet 200 tunge tovede ullpledd fra Hortens militære lager – trolig fordi budsjettet var stramt – og dette ble sydd om til jakker og bukser. På grunn av pleddenes ubestemmelige kulør fikk han dem farget ultra marineblå. Han ble fornøyd med resultatet: «Metamorfosen var fullstendig. Krigshistorien var utslettet» (I, 159). I tillegg var ekspedisjonen utstyrt med et syskrin som trolig ville gjort enhver husmor i 1910 misunnelig: «stoppegarn, sygarn, naaler av alle tænkelige faconer, knapper, sakser, baand, brede, smale, sorte og hvite, blaa og røde» (I, 162).

Skigåing i polare strøk har alltid vært forbundet med fare for forfrysning av føttene, og det var viktig å ha funksjonelle skisko. For å få plass til flere lag med strømper ble skoene produsert langt større enn vanlig, noe som ifølge Amundsen var vanskelig for forfengeligheten. Så lenge de spesiallagde skiskoene stod i utstillingsvinduet til skomakeren i det «civiliserte Kristiania», tok han en lang omvei for å slippe å gå forbi. Han likte åpenbart ikke at folk skulle tro at han hadde så store føtter (I, 181–182).

I alle typer ekspedisjoner har det vært vesentlig med nitid planlegging av matforråd og utstyr, og uten at det nødvendigvis kobles til husmorrollen eller tradisjonelt kvinnearbeid. Men Amundsen gikk grundig til verks og var svært opptatt av renslighet, orden, kos og hygge og utviste ikke minst stor omsorg for mannskapet og hundene. Underveis var renslighet viktig og han ville ikke ha «smuds og lort» om bord i polarskuta. Han mente at «paa den slags turer mere end noget andet sted er [det] en bydende nødvendighet at holde sine omgivelser saa rene og pene som mulig» (I, 214). Under overfarten med «Fram» til Antarktis måtte ferskvann rasjoneres, og det medførte at suppe ble tatt av menyen, og at alt av renhold måtte gjøres med saltvann. Men siden såpe skummet like godt i saltvann som i ferskvann, mente Amundsen det ikke var noen grunn til å spare på renholdet (I, 246).

Det er åpenbart at Amundsen anså det som viktig å skape en hjemlig atmosfære underveis i ekspedisjonen: «Hvor uendelig meget har det ikke at si, at man lever i hyggelige omgivelser.

Jeg for min del kan utrette dobbelt saa meget, naar jeg ser orden og hygge rundt mig» (I, 162–163). Fra midten av 1800-tallet ble hjemmet sett på som et fast holdepunkt og som noe man kunne skape selv, og det var husmoras ansvar å skape dette gode hjemmet. En kvinne var ikke en ordentlig husmor uten et hjem å bestyre (Danielsen 2002, 50). Amundsen tok denne delen av husmorgjerningen på alvor. Han skriver inngående i boka om hvor vakker salongen om bord på «Fram» var, og at den var stilfullt innredet takket være pyntetingene som Hortens damer hadde gitt dem. Han la ikke skjul på at han var stolt av de «herlige broderiene» og «vidunderligste fotografiene», og at salongen vakte beundring overalt hvor de kom (I, 163). I tillegg gir han detaljerte beskrivelser av delikate kjøyetapper, kjøkken og spisetøy av beste sort, det rikholdige biblioteket, spill, musikkinstrumenter og ikke minst gode produkter til hud, hår og tenner. Han hadde til og med kjøpt inn en «splinterny voksduk» til bordet på Framheim, noe Helmer Hanssen kommenterte slik: «[D]et begriper jeg ikke» (I, –190).

Amundsen omtalte Framheim som «vort lune og koselige hjem paa den frygtede og skrækinjagende barriere», de innsatte vinduene gjorde det lyst og vennlig, her trivdes alle utmerket (I, 382; 348, 380). Det lå mye omsorg i etableringen av ekspedisjonen som et hjem og i å sørge for at mennene hadde noe å se frem til underveis. Ekspedisjonen holdt alle helligdagene, og julen ble feiret med et vel besatt kaffebord på julaften og 500 medbragte julegaver (I, 164–165). Ankomsten til sydpolpunktet 14. desember 1911 ble imidlertid beskjedent feiret med et lite stykke selkjøtt til hver i teltet på Polheim (II, 124, 131). På tilbakeveien til Framheim måtte de feire julaften med det de hadde tilgjengelig, men det ble likevel høytidsstemning med kjøtt til middag (hunden Svartflekken ble slaktet for anledningen), julegrøt (av kjekssmuler og melkepulver) og sigar (II, 143). Da de nærmet seg Framheim, gikk de den siste biten etter kokken Lindstrøms biff- og kaffelukt, og endelig var de hjemme: «Hjemme! Det klinger godt det ordet, hvor det saa er i verden, paa sjø, paa land eller paa barrieren» (I, 378). Hjemkomsten 26. januar 1912 innebar en tilbakevending til hverdagslivet og Lindstrøms frokost med hot cakes. Da de så to dager seinere forlot Framheim, var det med vemod: «Man skiller nu engang ikke saa helt letvint fra et sted, som i lang tid har vært ens hjem» (II, 173).

Amundsen mente det var flere fordeler ved å bruke hunder som transportdyr; «hund kan fødes med hund», og om mennene fikk lyst på ferskt kjøtt, «saa kunde [de] skjære en delikat liten filé» (I, 154). Sitatet indikerer en pragmatisk innstilling til bruk av hunder, som hadde flere bruksområder på ekspedisjonen. Samtidig innså han at et godt hundehold var nødvendig.

Under sjøreisen til Antarktis tok mannskapet så godt vare på hundene at de var i bedre stand ved ankomst enn ved avgang fra Norge (I, 155). Båten ble tilpasset hundeholdet, de hang opp solseil for å beskytte dem mot sola, og det ble etablert strenge rutiner for forpleining. Datidas og sydpolsekspedisjonens hundeoppdragelse var preget av troen på at en god omgang juling var det beste middelet, men Amundsen erfarte at veien til en polarhunds hjerte gikk gjennom matfatet. Hundene ble foret med egenutviklet hundepemmikan, tørrfisk og etter hvert selkjøtt. For at hundene ikke skulle bli matlei under overvintringen, fikk de tørrfisk og selkjøtt annenhver dag (I, 151).

Hundene var viktige som trekkdyr, men det var åpenbart at forholdet til hundene var preget av en ambivalens – de ble noe mer enn redskaper for å nå Sydpolen. Tobindsverket inneholder flere historier og beskrivelser hvor hundene antropomorfiseres. Amundsen hevder for eksempel at man kunne se et «menneskelig» uttrykk i øynene deres, at de har en hjertelig karakter, en utpreget individualitet, viser takknemlighet, har samvittighetskrupler og noe som minner om «sjæl». Overfarten med «Fram» hadde nok vært enklere uten et dekk overfylt med polarhunder, men desto kjedeligere og mer ensformig (I, 207–208).

Savnet etter nær familie og kjente og kjære og usikkerheten om man ville få se dem igjen, utgjorde en stor belastning for mannskapet på langvarige ekspedisjoner. Amundsen nevner ikke dette i bøkene, men kuren mot kjerringsjuka og føleri var trolig hardt arbeid som på andre ekspedisjoner (Hauan 2004, 206; Drivenes 2007, 80). Omsorgen for hundene var åpenbart en annen måte å kanalisere savnet på, og de var til stor glede for mannskapet (se foto 3). Alle hundene fikk navn og ble blant annet kalt for Lussi, Karenius, Sauen, Lap, Pan, Kvæn, Peary, Fritjof, Nigger, Snappesen, Fix, Lasse, Else og Obersten. Det er åpenbart at mennene fikk et nært forhold til hundene, og da 24 hunder skulle slaktes, gikk Amundsen inn i teltet og lagde mest mulig bråk under kokkeleringen av pemmikanen for å slippe å høre skuddene: «En tro tjener mistet livet for hvert» (II, 62).

Roald Amundsen – en husmoderlig alfahann

Amundsens tobindsverk om ekspedisjonen rommer mange historier og innfallsporner til å gjenfortelle sydpolsekspedisjonen. Amundsen dveler heller ikke spesielt ved konflikter og vanskeligheter, og bøkene kan leses som en kilde til å forstå hvordan han selv ville at ekspedisjonen skulle huskes for ettertida. Min metode med å lete frem de partiene hvor han forteller om sin husmoderlighet i ekspedisjonen, gir et overraskende resultat. Sammenlignet

med museumsutstillingenes fremstilling av Amundsen gir en kjønnert lesning av bøkene nye og nyanserte perspektiver på ham som ekspedisjonsleder. Gjennom de tekstlige og materielle representasjonene på museene har Amundsen fått rollen som en alfahann som ledet sine menn. Han lyktes på grunn av nitid planlegging, og han vant kappløpet mot den mislykkede engelske ekspedisjonen (selv om også de nådde Sydpolen).

Polarhelter har også hatt behov for orden, renslighet, hyggelig samvær og god mat. Det er kanskje en selvfølge, men det er likevel ikke fremhevet i bildet av ekspedisjonen. På sydpolsekspedisjonen var det åpenbart nødvendig å krysse normene for etablerte kjønnsroller i det daglige virket. På samme måte har også fangstmenn klart seg fint gjennom overvintringer uten kvinner. Den polare overlevelseskunsten har vært preget av allsidighet, der kunnskap om brødbaking kunne være vel så viktig som kunnskap om fangst (Drivenes 2007, 76). Fremvisningen av etterlevninger som synåler, havrekjeks, symaskin, servise og stoppede strikkesokker på museene er likevel ikke nok til at de makter å utfordre det maskuline bildet av ekspedisjonen. Elementer som viser kjønnede sider ved de polare ekspedisjonen er nok ikke bevisst holdt skjult i utstillingene, men min analyse antyder at slike perspektiver må gjøres overtydelige for å få gjennomslag. Dermed sier utstillingene også noe om hvordan det mannlige og kvinnelige struktureres ulikt (Hirdmann 1988). Det mannlige har fått en eksplisitt plass i utstillingene og representeres ved blant annet planlegging, heltemot og blodslit, mens det hverdagslige i form av matstell og omsorg får en underordnet rolle som i hovedsak kommer til uttrykk gjennom noen gjenstander og fotografier.

Amundsens navngivning av overvintringsbasene på isbarrieren og sydpolpunktet, Framheim og Polheim, indikerer at han i tillegg til erobringen var opptatt av å hjemliggjøre ekspedisjonen og geografien. Hans beskrivelser av bestrebelsene på å skape et hjem i Antarktis med duk, gardiner, kaffe, renslighet og orden minner om måten kvinner har beskrevet sine overvintringer i polare strøk på. Heidi Hansson har analysert Josephine Diebitsch-Pearys bok *A Year among Ice-Fields and Eskimos* (1893) som var basert på Pearys opplevelser under en overvintring på Grønland. Hun finner at Peary opprettholder et bilde av seg selv som «a lady» for å holde på samtidas lesere, og at hun skriver om hvordan en kvinne fra borgerskapet skaper et amerikansk hjem på Grønland (Hansson 2009, 107–113). I Amundsens beskrivelser tegner han et bilde av ekspedisjonen som et velfungerende borgerlig hjem av sin tid, samtidig som han synliggjør betydningen av det hverdagslige, estetikk, hygge og renslighet. På begynnelsen av 1900-tallet hadde særlig borgerskapets husmødre et ansvar

for at datidas nye hygienestandarder ble etterlevd, både når det gjaldt personlig hygiene og huslig renhold (Ericson 2007, 62). Denne innsatsen ble tillagt stor samfunnsmessig betydning som helseforebyggende tiltak, og Amundsen fulgte opp dette opp i ekspedisjonshjemmet. Han passer godt inn i bildet av en mønsterhusmor fra det øvre samfunnssiktet ved århundreskiftet som med ny kunnskap tok ansvar for at husholdet var på stell og de andre i husholdet utførte oppgavene sine. Likevel så nok ikke Amundsen seg selv som husmor, og ved et par anledninger nevner han at husmødrene der hjemme kanskje ikke ville funnet alt i orden (Amundsen 1912 II, 396, 466). I 1912 var husmora etablert som kvinneverk, og kvinnenes forskjellighet fra menn ble brukt som et argument for å likestilling mellom kjønnene i samtiden. Likevel var ikke Amundsen redd for å stille sin husmoderlighet til skue når han skrev om omsorg for menn og dyr eller om hvordan han tok kontroll over matstell, bekledning og renhold. Boka skaper en forståelse av at Amundsen faktisk likte å ha det rent og pent rundt seg. Gode følelser for husarbeid har vært et underkjent aspekt og har trolig ikke passet inn i bildet av en nasjonal polarhelt (Larsen og Hagemann 2010, 270; Holter 2010, 337). Kanskje det kan endres nå?

Innledningsvis påpeker jeg, inspirert av kjønnsforsker Grahn (2007), at også menns historie må kjønnnes. Min konklusjon er at de tre museumsutstillingene om Amundsens sydpolsekspedisjon bidrar til å vedlikeholde stereotype forståelser av polarhistorien, hvor polarheltene fremstilles som alfahanner. Ytreberg ønsket med sin roman å forstå menn som var villige til å satse karriere og livet for å erobre verden, mens Aarebrot mener Amundsens husmoderlighet var nøkkelen til suksess (Ytreberg 2016b, 229; Aarebrot 2016). Men det ene perspektivet utelukker ikke det andre. En undersøkelse av polarhistoriens menn fra et kjønnsperspektiv bidrar snarere til å utvide enn å begrense fortellingene. Hva om det er rom for å endre museumsutstillingene om sydpolsekspedisjonen og gi dem tekster med overskrifter som «Til Sydpolen med en splitter ny voksdruk», «Hjem, kjære Framheim», «Polar renslighet er en dyd» og «Hund er også kos»? Analysen av Amundsens husmoderlighet viser i alle tilfeller at det å se polarhistorien fra et kjønnsperspektiv ville ha bidratt til å gjøre historien mer fargerik, nyansert og kraftfull.

Amundsen hadde flere grunner til å være stolt av sine husmoderlige gjerninger og måten de påvirket ekspedisjonen på: Etter sledeturen kunne han rapportere at både mannskapet og de få gjenlevende hundene «strutter av sundhed» (Amundsen 1912, II, 170), og ved ankomsten til Tasmania hadde losen overrasket bemerket at det var så «rent og pusset om bord» (II, 200).

Litteratur

Aarekol, Lena. 2012. «Roald Amundsen – fortellinger om en polarhelt». *Nordlit* 29: 97–108.

Aarekol, Lena. 2014. «Heroic Stories or Indigenous Perspectives? Polar Expedition Photographs in Norwegian Museum Exhibitions». I *Uncertain Images: Museum and the World of photographs*, redigert av Elisabeth Edwards og Sigrid Lien, 149–162. United Kingdom: Ashgate.

Aareskjold, Solveig 2016. «Symeisterskapet», kronikk i *Klassekampen*, 6.2.

Alnæs, Jørgen og Anne Hege Simonsen. 2016. «Den nyttige taperen – Scotts plass i norske nyhetsmediers fortellinger om erobringen av Sørpolen». *Norsk medietidsskrift* 1: 2–19.

Amundsen, Roald. 1912. *Sydpolen. Den norske sydpolsferd med Fram 1910-1912*, bind 1 og 2. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk.

Avdem, Anna Jorun. 2001. *Husmorparadiset*. Oslo: Samlaget.

Avdem, Anna Jorun og Kari Melby. 1985. *Oppe først og sist i seng: husarbeid i Norge fra 1850-tallet til i dag*. Oslo: Universitetsforlaget.

Danielsen, Hilde. 2002. *Husmorhistorier*. Oslo: Spartacus Forlag.

Danielsen, Hilde, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Ovesen. 2015. *Norsk Likestillingshistorie*. Bergen: Fagbokforlaget.

Drivenes, Einar-Arne. 2007. «Polarmannen». *Kvinnforsks skriftserie* 6: 75–81.

Døving, Runar. 2001. «Vaffelhjertets makt. Norske kvinners hushold». I *Varene tar makten*, redigert av Erling Dokk Holm og Siri Meyer Oslo: Gyldendal Akademiske, 151–190.

Ericson, Karin. 2007. «Renslig med sin Person og i sit Arbeide. Hygienisering av kvinner 1888–1910». Masteroppgave i historie, NTNU.

Grahn, Wera. 2007. *Genuskonstruksjoner och museer. Handbok för genusintegrering*. Uppsala: Taberg Media Group.

Hauan, Marit Anne. 2004. «Det sterke, frie liv i villmarken». I bind 3 av *Norsk Polarhistorie*, redigert av Einar-Arne Drivenes og Harald Dag Jølle, 177–218. Oslo: Gyldendal.

Hauan, Marit Anne. 2007. «Maskuliniteter i Nord». *Kvinnforsks skriftserie* 6: 1–21.

Hagemann, Gro. 2010. «Kjøkkenet som samfunnsprosjekt». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 4: 290–310.

Hansson, Heidi. 2009 «Feminine Poles: Josephine Diebitsch-Peary's and Jennie Darlington's polar narratives». I *Cold Matters: Cultural Perceptions of Snow, Ice and Cold*, redigert av Heidi Hansson og Cathrine Nordberg, 105–123. Umeå: Umeå University and the Royal Skyttean Society.

Hirdmann, Yvonne. 1988. «Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning». *Kvinnovetenskapelig tidsskrift* 3: 49–61.

Holter, Øystein Gullvåg. 2010. «Den store debatten om husholdsarbeidet 1975–1985». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 4: 334–348.

Houltz, Anders. 2013. «Displaying the Polar Nation: Nordic Museum Exhibits and Polar Ambitions». I *Science, Geopolitics and Culture in the Polar Region*, redigert av Sverker Sörlin, 293–323. United Kingdom: Ashgate.

Klepp, Ingun Grimstad. 2017, 7. august. «Husmor». *Store norske leksikon*. Lest 11. mars 2018. <https://snl.no/husmor>.

Knutsen, Nils Magne. 2007. «Barsk og sterk – eller full og infantil? Mannsbildet i norsk polarlitteratur». *Kvinnforsks skriftserie* 6: 59–72.

Larsen, Eirinn og Gro Hagemann. 2010. «Husmorens foranderlighet». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 4: 267–273.

Lien, Sigrid og Hilde Wallem Nielssen. 2016. *Museumsforteljingar. Vi og dei andre i kulturhistoriske museum*. Oslo: Det norske samlaget.

Lund, Harald Østgaard og Siv Frøydis Berg. 2011. *Norske Polarheltebilder 1888–1928*. Oslo: Forlaget Press.

Mech, L. David. 1999. «Alpha status, dominance, and division of labor in wolf packs». *Canadian Journal of Zoology* 77:1196–1203.

Mech, David L. 2008. «Whatever Happened to the Term ‘Alpha Wolf’?» *International Wolf* 18, (4): 4–8.

Melby, Kari. 1999. «Husmorens epoke 1900–1950». I *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, redigert av Ida Blom og Sølvi Sogner, 227–297. Oslo: Cappelen.

Schenkel, R. 1947. «Expression studies of wolves». *Behaviour* 1: 81–129,
<http://davemech.org/wolf-news-and-information/schenkels-classic-wolf-behavior-study-available-in-english/>

Smeby, Kristine Warhuus og Berith Brandt. 2013. «Mellom hjem og barnehage: Likestilling i det tredje skiftet». *Tidsskrift for kjønnsforskning* 37, (3–4): 329–347.

Thorsen, Liv Emma. 1993. *Det fleksible kjønn: mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner 1920-1985*. Oslo: Universitetsforlaget.

Wærp, Henning Howlid. 2011. «Hva gjør en ekspedisjonsrapport verdt å lese? Om Otto Sverdrups ‘Nyt land. Fire Aar i Arktiske Egne’ (1903)». I *Reiser og ekspedisjoner i det litterære Arktis*, redigert av Johan Schimanski, Cathrine Theodorsen og Henning Howlid, Trondheim: Tapir akademisk forlag, 93–112.

Ytreberg, Espen. 2016a. «Forskning per roman», kronikk i *Morgenbladet*, nr. 32/19. –25. august.

Ytreberg, Espen. 2016b. *Amundsen. En roman*, Oslo: Tiden Norsk Forlag.

Illustrasjoner

Aarekol 01

Med voksduk og gardiner i Antarktis. Foto: Nasjonalbiblioteket

Aarekol 02

«'Er dette om bord i en polarskute?' spør nogen; 'her hadde vi bare ventet at finne trækrakker og tomme vegger'.» (Amundsen 1912, bind I, 163). Foto: Wilse. Nasjonalbiblioteket

Aarekol 03

Om det ble for trangt på dekk for valpene, fikk de plass i køya til mannskapet (Amundsen 1912, I, 220).

Aarekol 04

«Vi var alltid bedsteverenner med hundene» (Amundsen 1912, I, 221).